

Коваль О. П.,

Львівський державний університет фізичної культури, м. Львів

ТЕОРІЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ (на матеріалі термінів тенісу)

У статті розглядається теорія семантичного поля терміна та її застосування у дослідженні термінології тенісу. На прикладі семантичного поля tennis equipment, методом опису словникових дефініцій, та методом семантичної опозиції термінів виявлено складові компоненти поля, та описані їх смислові зв'язки.

Ключові слова: семантичне поле, мікрополе, диференційна ознака, інтегральна ознака, інваріантне значення слова.

В статье рассмотрена теория семантического поля термина и применение ее в исследовании терминологии тенниса. На примере семантического поля tennis equipment, методом описания словарных дефиниций, и методом семантических оппозиций терминов выявлены составляющие компоненты поля и описаны их смысловые связи.

Ключевые слова: семантическое поле, микрополе, дифференционный признак, интегральный признак, инвариантное значение слова.

The article deals with the term semantic field theory and its application in the research of tennis terms. Having investigated tennis equipment field and applying semantic opposition and vocabulary definition methods, we have revealed field components and defined the interrelations between them.

Keywords: semantic field, microfield, differential feature, integral feature, invariant word meaning.

Постановка проблеми. Дослідження спортивної термінології є актуальним, оскільки рівень професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців у галузі фізичного виховання і спорту повністю залежить від їх комунікативної та термінологічної компетенції [3, с. 9]. Участь спортсменів у міжнародних змаганнях, тренування за кордоном вимагають володіння англійською термінологією тенісу. Відтак дослідження англійської термінології тенісу, зокрема у формальній та семантичній площинах є важливим для систематизації термінів із використанням результатів дослідження у подальших лексикографічних студіях й при укладанні англо-українського галузевого словника з тенісу.

Значна чисельність англійських термінів тенісу, спричинена зародженням й розвитком цього виду спорту в Англії. Терміни тенісу створюють вузькогалузеву термінологічну систему і характеризуються стилістичною нейтральністю, високим ступенем інформативності, точністю дефініції й особливістю комунікативної компетенції.

У нашій статті послуговуємося визначенням Ф. де Соссюра, про те, що мова – це система, елементи якої утворюють єдине ціле, а значущість одного елемента впливає тільки за наявності інших [9, с. 147]. Отож мову розуміємо як семіотичну функціональну систему, що виконує функцію обміну інформацією й збереження її у людському суспільстві. Фактично – це система систем, у середині якої розрізняють фонетичну, морфологічну, лексичну і синтаксичну системи. У лексикології слово перебуває у трьох вимірах, притаманних мові як семіотичній системі: в семантиці, синтактиці і прагматиці [1, с. 18-20]. Безперечно, що термінологію тенісу також трактуємо як систему, що існує у сфері спорту.

Об'єктом дослідження є англійські терміни тенісу.

Предметом дослідження є структура лексико-семантичного поля термінів тенісу, їх семантичні особливості й смислові зв'язки.

Метою статті є дослідити структуру лексико-семантичного поля на прикладі терміносполучення *tennis equipment*, виявити складові його поля і описати смислові зв'язки елементів поля між собою.

Завдання дослідження:

- визначити поняття лексико-семантичне поле, проаналізувати теорії поля;
- охарактеризувати поняття лексичне значення й дослідити його семантичну структуру;
- виокремити групи слів, що формують термінополе *tennis equipment*.

У нашому дослідженні застосовуємо комплексну методіку, а саме: метод семантичного поля, метод опозицій, словникових дефініцій та компонентний аналіз.

Метод польового підходу до вивчення термінологічних одиниць фахової мови робить можливим проникнення у глибину семантичних взаємозв'язків термінолексем, з'ясування ієрархічних взаємозалежностей концептів [2, с. 10].

Поняття «поле» черпає свій початок від визначення мови як системи. «Семантичне поле» тісно пов'язане із відродженням у 20-30-х роках вчення В. Гумбольдта про внутрішню форму слова, яке започаткували німецькі вчені Й. Трір, та Г. Іпсен.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поля присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Зокрема, дослідження граматичного поля (В. Г. Адмоні), граматико-лексичного поля (О. В. Гулига, Є. Й. Шендельс), функціонально-семантичного поля (А. В. Бондарко), Л. В. Васильєва, О. Духачек, І. М. Кобозєва, А. А. Кронгауз, Д. Лайонз, М. М. Покровський, З. Д. Попова, А. М. Смирницький, А. А. Уфімцева, С. Г. Шафіков, Л. В. Щерба, Г. С. Щур, та ін..

Виклад основного матеріалу. У своєму розвитку теорія поля зазнала наступного поділу: першу групу представляють (Л. Вайсгербер і Й. Трір). Вони пропагували вивчення понятійного складу мови, започатку-

вали нову науку про понятійний зміст і запровадили термін «понятійне поле». Друга група, представлена Г. Іпсеном, В. Порцігом, А. Йоллесом та Ф. Дорнзайфом, які брали за основу лінгвістичні дослідження групи слів, або весь словниковий склад мови. Вони вивчали системні зв'язки слів на рівні окремих груп слів, які згодом запровадили поняття «семантичне поле». Послідовник В. Порціга, А. Йоллес, основним критерієм об'єднання слів у «сміслові поле» вважав наявність між ними семантичних зв'язків. Тому, на його думку, вивчення семантичних полів повинно починатись з виокремлення типу значення, за яким слова об'єднуються в єдине смислове ціле [10, с. 26-27,50].

Оскільки лексична система існує у двох площинах, плані змісту та плані вираження, то дослідження значення терміна, у його структурних відношеннях й смислових зв'язках з іншими термінологічними одиницями є ключовим у лінгвістичній семантиці. Значення слова, на думку М. А. Кронгауза, визначається не як самостійна одиниця, а як сукупність відношень з іншими значеннями [5, с. 157]. Шафіков С. Г. зазначає, що мовне значення (семема) існує як реалізація структурних компонентів (сем), що визначають системну значущість і зв'язок з позамовним значенням. Під структурністю мовного знака розуміємо його внутрішню структурну організацію, тобто ієрархічний зв'язок між компонентами [11, с. 1]. Кронгауз М. А. виокремлює два типи семантичних зв'язків між значеннями однієї лексеми: **радіальний і ланцюговий**.

1) радіальний, у якому значенню притаманне «загальне значення», що називають **інваріантом**. Детальніше викладене розглянемо на прикладі терміна *game (n)*:

1. *an activity with rules in which people or teams compete against each other* – (діяльність, у якій люди, або команди змагаються за правилами);

2. *an activity that you do to have fun* (діяльність, яку ми виконуємо для розваги);

3. *a type of activity or business* (вид діяльності, справа) [16, с. 528].

Як бачимо, усі три смисли *game* зосереджені навколо семми *activity* (діяльність), що є загальною, інваріантною для всіх інших.

2) ланцюговий, у якому перші два із трьох значень мають спільний інваріант– компонент, як це проілюстровано на прикладі нижче:

grip (n):

1) *a firm hold; a tight grasp* – міцне стискання (чогось);

2) *the manner in which a player holds a tennis racket* – спосіб, у який гравець тримає ракетку;

3) *the wrapping for tennis racket's handle* – тканина для обмотування ручки тенісної ракетки [16, с. 566].

Як бачимо, значення слів є різноманітними структурними утвореннями. Згідно С. Г. Шафікова, у структурі терміна слід виокремити «елементарну сему, семантичний множник, оскільки сполучення таких сем утворюють безпосередню складову семми, що представлено у плані вираження регулярно відтворювальною лексемою» [11, с. 2]. Вищенаведені приклади свідчать, що семи є структурними й необхідними компонентами у формуванні значення. Дослідник далі зазначає, що терміно-семема має складну будову, в якій виокремлюють три компоненти: денотативний (емпіричний), сигніфікативний (раціональний), та конотативний (прагматичний) [11, с. 3].

Для опису значення слова і терміна важливо встановити зв'язки, у які воно вступає з іншими значеннями у цій системі. У цьому плані Ф. де Соссюр розрізняв два окремі поняття **значення** та **значущість**, де значення – це та інформація, котра утворює внутрішню форму знака, а значущість – це відношення знака до інших знаків, що визначає значущість як елемент значення [9, с. 144]. Зазначені відношення Кобозева І. М. називає «синтаксичним значенням знака, важливу складову яких становлять семантичні реляції» [4, с. 96].

Проілюструємо сказане на прикладі терміносполучення *clay court*, яке складається із слів *глина* та *корт*, що в перекладі означає «глиняний корт».

Реляція семантично пов'язує другий головний компонент із першим – «відношення бути зробленим» з того, що позначене першим компонентом, де планом вираження слугує дана синтаксична конструкція. Також вчена виокремлює поняття семантичні кореляції – як семантичні парадигматичні відношення знака до інших знаків, відомі як «диференційне значення». Такі кореляції знаходимо у відношеннях між словами в парах, які протиставляємо між собою, за методом опозиції Трубецького Н.С. Зазначений метод допомагає виявити відношення лексичних одиниць між собою у межах термінологічних груп. Отож терміни протиставляються на основі спільного компонента, який об'єднує семантичне поле за певною ознакою. Наприклад: *active player* (діючий гравець) – *retired player* (гравець, що пішов у відставку), *chop* (різаний захисний удар під час прийому швидкісної подачі) – *chip* (м'який різаний удар, пробитий у поле між сіткою та лінією подачі суперника).

Традиційно загальні ознаки для корелюючих слів називаємо інтегральними, а ознаки, котрими вони розрізняються – диференційними. У випадку зіставлення скажімо *chop-chip* – інтегральною ознакою є *різаний удар*, а у випадку протиставлення *active player – retired player* – диференційними ознаками є *діючий – недіючий*. У результаті такого співставлення виокремлюємо смислові компоненти (семи), які розрізняють термінологічні одиниці. У цьому випадку маємо справу із мінімальними семантичними парами, тобто слова, що розрізняються тільки компонентом значення.

Саме на основі певної подібності та відмінності (протиставлення) термінологічних значень формується лексико-семантична парадигма (семантичне поле) [6, с. 17]. Ахманова О. С. під семантичним полем розуміє сукупність слів й виразів, що складають тематичний ряд або слова і вираження мови, що у своїй сукупності покривають певну сферу знань [13, с. 334]. Е. Косеріу у свою чергу визначає лексичне поле, або словесне поле як лексичну парадигму або сукупність лексем, що об'єднуються спільною лексичною вальоративністю і протиставляються один одному завдяки мінімальним відмінностям лексичного змісту [12, с. 41].

Відтак у термінології тенісу можемо говорити про **поле корту** – *розмір, покриття, розмітка*; **поле удару** – *хватки, подачі*, і т.д. Суть цієї теорії полягає у розподілі термінологіки за різними групами, як самостій-

ними підсистемами. У середині терміна, спільні компоненти протиставляються один одному семами, котрі виконують функції диференційних ознак, які пов'язані відношеннями взаємного протиставлення [8, с. 10].

Проаналізуємо вищесказане на прикладі термінологічного поля *court* (поле для гри у теніс), яке відноситься до термінологічного поля *tennis equipment* (спорядження для гри в теніс). Тут спираємось на класифікацію Манжоса Я. Ю., який зазначає, що структура поля подається у вигляді «гіллястої «або «негіллястої» ієрархії. Така структура вибудовується на основі з'ясування зв'язків між елементами. Шляхом аналізу спільних та відмінних семантичних ознак виокремлюємо підмножини – субполя, проводимо подальшу диференціацію та виокремлення базових елементів структури – макрополів, мікрополів. Зазначимо, що елементи структури можуть бути дискретними або недискретними, тобто репрезентованими однією чи декількома одиницями [7, с. 126]. До субполя *tennis equipment* (спорядження для гри в теніс) належать такі макрополя: *racquet* (тенісна ракетка), *ball* (м'яч), *court* (поле для гри у теніс). Досліджуване макрополе *court* має гіперонімічну одиницю *court – a marked-off area in which a sport is played* (розмічена площа, на якій грають спортивні ігри). За нашими підрахунками макрополе налічує 50 термінів. Методом аналізу словникових дефініцій виявляємо відповідні диференційні ознаки «розмітка», «зони корту», «поверхня», «швидкість», що дозволяють нам виокремити 4 мікрополя.

У першому мікрополі з інтегральною семою *line* (a long narrow mark that shows the boundary of any of the divisions of a playing area) – лінія (довга, вузька позначка, що показує межу будь-якого відділу ігрового майданчика) [14, с. 126] налічуємо 12 термінів: *baseline* – задня лінія, *center mark* – «язичок» – елемент розмітки, що позначає середину задньої лінії, *center service line* (half-court line) – середня лінія подачі, *service line* – лінія подачі, *service side-line* – бокова лінія поля подачі, паралельна середній лінії подачі, *sideline* – бокова лінія, *side service line* – бокова лінія подачі, що обмежує праве та ліве поля подачі, та є частиною бокових ліній, *alley* (lane) – коридор, простір між боковими лініями. Таким чином, на основі додавання диференційних сем *singles* (одиначні), *doubles* (парні) – до терміну *sideline* – бокова лінія, отримуємо ще два терміни *singles sideline* (бокова лінія для одиночної гри) – *doubles sideline* (бокова лінія корту для парної гри). Це мікрополе характеризується гіперогіпонімічними відносинами, де лексема *line* є гіперонімом до перелічених термінів. Також у досліджуваному матеріалі зустрічаються синонімічні пари (дублети) *center service line* (half-court line) та *alley* (lane).

У другому мікрополі з інтегральною семою *court – a marked-off area* (розмічена площа) [15, с. 37] виокремлюємо 19 термінів: *ad court* (backhand court) – лівий квадрат подачі, *backcourt* – простір за задньою лінією, звідки ведуть гри тенісиста захисної тактики, *center court* – центральний корт, *contact zone* – зона контакту, частина корту, в яку повинен попасти м'яч, щоб його було зараховано, *deer area* – простір у середині корту, поряд із задіяними у гри лініями, *deuce court* (right court) – правий квадрат подачі, *forehand court* – корт правого удару, права сторона корту, *forecourt* – передня частина корту, *half court* (mid-court) – півкорт, зона майданчику поблизу лінії подачі по обидві сторони сітки, *left court* – лівий корт, *open space* – вільна частина корту, на якій в даний момент нема суперника, *right service court* – правий квадрат подачі, *service box* – квадрат (поле) подачі, «Т» – область корту, в котрій середня лінія подачі ділить його з прилеглою частиною корту на 2 квадрати подачі, лівий та правий, що при цьому утворює Т-подібний силует, *Taboo zone* (No man's land) – заборонена зона (простір між лінією подачі, та задньою лінією корта, в якій не можна знаходитись гравцю). З додаванням диференційної семи *left* (лівий) – *right* (правий) до ланки *a marked-off area* (розмічена площа) виокремлюємо 2 мікрополя гіпонімічного рівня.

До мікрополя 2.1. належать 2 терміни: *ad court* (backhand court), *left court*, з інтегральною семою *left* (лівий).

До мікрополя 2.2. відносимо 3 терміни: *deuce court* (right court), *forehand court*, *right service court*, з інтегральною семою *right* (правий). Таким чином дане мікрополе є недискретне та різнорівневе, у якому наявні синонімічні пари (дублети), та гіперогіпонімічні зв'язки.

До третього мікрополя з інтегральною семою *surface* (the type of ground that a sport is played on) – тип поверхні, на якій грають спортивні ігри (поверхня) [14, с. 202] входять 13 термінів на позначення поверхні корту: *carpet* – килим (синтетичне покриття для гри в теніс), *clay court* – ґрунтовий (глиняний) корт, *Har-Tru* – зелений ґрунт, різновид штучного ґрунтового корту, відомого під маркою «Har-Tru», *soft court* – м'який корт, до якого належать зелений та червоний ґрунти, *indoor court* (covered court) – криту корт, *wood court* – дерев'яний корт, *hard court* – хард-корт (корт із твердим покриттям), *cement court* – цементний корт, відноситься до гладких та твердих кортів, *composition court* – корт виготовлений із суміші інгредієнтів, тверде покриття, *Deco Turf* – «Декотурф» – складне покриття хард-кортів, що складається із декількох шарів різної суміші акрилової емульсії із мінеральними та волокнистими наповнювачами, *grass court* (lawn court) – трав'яний корт, *greasy court* – жарг. «масляний корт» – термін позначає слизьке та вологе покриття. Дане мікрополе є недискретним та різнорівневим, оскільки на основі додавання диференційних сем *soft* (м'який) – *hard* (твердий) у ланку *uppermost layer* (верхній шар), розподіляємо його на два мікрополя гіпонімічного рівня (МГР).

До МГР 3.1. з інтегральною семою *soft* (м'який) відносимо 3 терміни: *clay court*, *Har-Tru*, *soft court*. Поряд із наведеними термінами спостерігаємо номенклатурну назву *Har-Tru*, яка відноситься до периферії, як різновид *clay court*, що складає ядро даного мікрополя.

До МГР 3.2. з інтегральною семою *hard* (твердий) зараховано 9 термінів: *carpet*, *indoor court* (covered court), *wood court*, *hard court*, *cement court*, *composition court*, *Deco Turf*, *grass court* (lawn court). Дане мікрополе характеризується наявністю дублетів *indoor court* (covered court) – криту корт. На периферії цього мікрополя знаходяться номенклатурна назва *Deco Turf* – «Декотурф», та жаргонізм *greasy court* – жарг. «масляний корт», що характеризує корт загалом, незалежно від матеріалу покриття.

До четвертого мікрополя з інтегральною семою *pace* (the speed or rate at which something happens) – швидкість, частотність з якою щось відбувається – швидкість [14, с. 155] відносимо 5 термінів: *slow* – повіль-

ний, *medium-slow* – відносно-повільний, *medium* – середньої швидкості, *medium-fast* – відносно-швидкий, *fast* – швидкий.

Проведений аналіз засвідчує, що мікрополя 1 та 4 є однорівневими, а 2,3 – різнорівневими, в яких на основі диференційних ознак виокремлено 2 мікрополя гіпонімічного рівня.

Схематично зазначене поле зобразимо наступним чином:

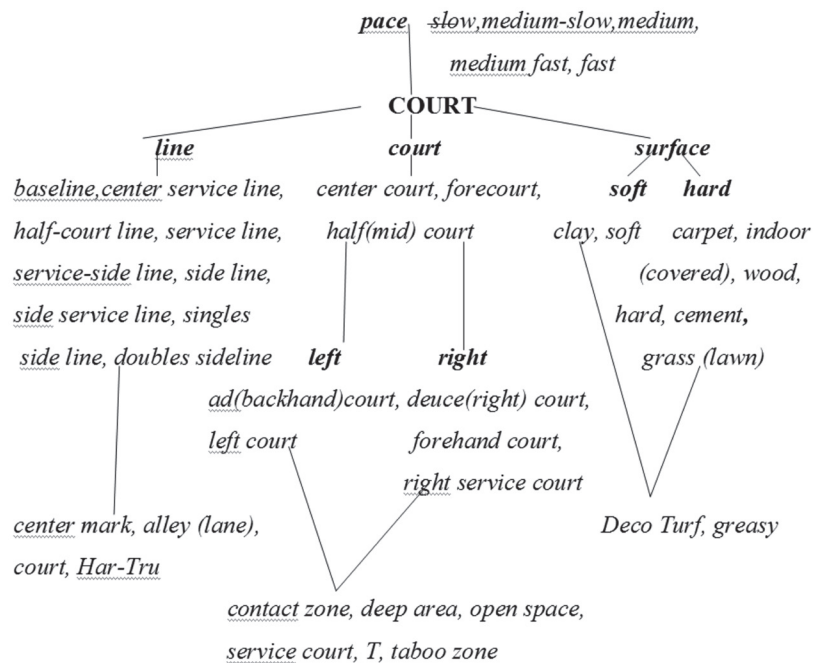

Схема №1 Термінологічне поле court

Тут покладаємось на дослідників, які дотримуються думки, що поле має неоднорідну, складну структуру у вигляді горизонтального та вертикального перетинів. По горизонталі знаходяться семантичні ділянки – мікрополя, а по вертикалі – його конституенти [12, с. 55]. У схемі 1, жирним шрифтом виокремлена архилексема, ядро термінополя, з яким терміни об'єднані інтегральними семами **line, court, surface, pace** утворюють центр поля (мікрополя). Як видно із схеми, два мікрополя **court, surface**, за допомогою диференційних сем **left/right, soft/hard** – поділяються на мікрополя гіпонімічного рівня, де диференційні семи стають інтегральними. Це так би мовити периферія ближчого рівня. Дальню периферію складають номени і жаргонізми.

Оскільки, як зазначено вище, межі поля є нечіткими, дифузними, то одне поле може входити в інший вищий рівень: так, поле *court* входить у поле *equipment*, а *court* у сполученні з іншою термінолексемою входить до поля *game* (*гра*), де позначає **майстерність** (*court coverage* – вміння тенісиста тримати увесь корт у полі зору, читати гру суперника, передбачати його дії, *court craft* – майстерність тенісиста на корті), **тактику ведення гри** (*deep-court game* – глибока гра (стиль гри, коли гравець знаходиться переважно біля задньої лінії), **удар** (*cross-court* – крос (удар, який здійснюється по діагоналі з одного кута майданчика в інший).

Висновки. Отже, термінологічне поле як системне утворення допомагає встановити смислові зв'язки між його елементами. Кожна одиниця мови характеризується значенням, як внутрішньо-структурним утворенням, так і значущістю – здатністю вступати у зв'язки із іншими одиницями всередині системи. Метод термінополя разом із компонентним методом та аналізом словникових дефініцій допомагає встановити системні зв'язки між термінами у терміносистемі й вибудувати певну ієрархію понять із виокремленням центру (ядра), що характеризується наявністю максимальної концентрації ознак, специфічних для даного поля, навколо якого зосереджені периферії й зони входження, пересічення з іншими полями.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у з'ясуванні кореляцій між термінами у межах концептуального поля.

Література:

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике: Учебное пособие. Изд. 4-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 144 с.
2. Асмуківич І. В. Гіперо-гіпонімія в авіаційній терміносистемі англійської мови / І. Асмуківич // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. пр./ М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Вип. 20. – 2011. – С. 10-17.
3. Дегтярьова І. О. Особливості формування та структурно-семантичної організації англійської мовної термінології / І. Дегтярьова // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 27. – 2012. – С. 9-11.
4. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.

5. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / Максим Анисимович Кронгауз. – 2-е изд., испр. и. доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
6. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / Ответст. ред. член-кор. АС СССР В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 1986. – 125с.
7. Манжос Я. Ю. Макрополе terrorism у семантичному просторі crime against individual / Я. Ю. Манжос // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 973. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Вип. 68. – С. 125-129.
8. Митрофанова О. А. Структурный анализ сигнификативного значения (На материале глаголов процесса мышления английского и русского языков). – СПб. : Изд-во С. – Петерб. ун-та, 1977. – 40 с.
9. Соссюр Ф де. Труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
10. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) : Изд-во Академии Наук СССР – М., 1962. – 286 с.
11. Шафиков С. Г. Теория семантического поля и компонентной семантики его единиц : Учебное пособие. – Уфа, 1999. – 88 с.
12. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике. – М. : Наука, 1974. – 252 с.
13. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М. : Советская Энциклопедия. – 1966. – 606 с.
14. Dictionary of Sport and Exercise Science/ A & C Black _ London 2006. – 258 p.
15. Dictionary of Sports and Games Terminology/Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010. – 188p.
16. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of current English/ A S Hornby Edited by Sally Wehmeier. – Oxford University Press 2000. – 1538 с.

Список скорочень

МГР – мікрополе гіпонімічного рівня